Felsefeden Edebiyata[*]

Vefa Taşdelen

Felsefe ve edebiyat, zihnin iki farklı tutumu olarak ortaya çıkar; bir tutum şiiri, öyküyü, romanı üretirken diğeri düşünceyi ve felsefeyi üretir. Bunlar birbirini dışlayan değil, tamamlayan, destekleyen ve kimi durumda içeren tutumlardır. Bunun bir ürünü olarak felsefede edebiyat, edebiyatta da felsefe bulunur; kimi durumda şair filozof, filozof da şair olarak ortaya çıkar. Dikkatle bakıldığında büyük filozofların eserlerinde bir ifade gücü olarak edebiyat, büyük edebiyatçıların eserlerinde de bir derinlik olarak felsefe bulunur. Renan, felsefe ve edebiyat arasındaki bu ara bölgeye, bu ortak alana işaretle, "Nasıl ki Beranger şarkı şekli altında her şeyi söyleyebildi ise bir başkası roman şekli altında, bir başkası tarih şekli altında aynı şeyi yapabilmiştir" der.[1] Heidegger de felsefe ve edebiyat arasındaki bu ortak bölgeyi, düşünce ve şiir arasındaki "gizli akrabalık alanı" olarak niteler; bu akrabalığın nedeni olarak da dili gösterir; zira her ikisi de dilde ortaya çıkar, dile hizmet eder. Ama şunu da ekler: "Bu ikisi arasında bir benzemezlik de vardır, zira ayrı ayrı dağlarda yaşar onlar." Böylece ortak kümenin dışında kalan bölgelere de işaret eder.[2]

Felsefe, konusunu genelleştirir, soyutlar ve kavramsallaştırır. Filanca kişiden insana, insandan insanlığa doğru uzanan bir çizgide, felsefe ve edebiyat arasındaki fark ortaya çıkar. Felsefe özele inmez. Varlık alanı tekiller alanı değildir. "Ahmet kimdir?" diye değil, "İnsan nedir?" diye sorar, insan olmanın değerini ve anlamını anlamaya çalışır. Felsefe soyutlayan, kavramsallaştıran, böylece genelleyen bir işleyişe sahiptir. Bunu yaparken de mantıksal ilkelerden yararlanır. Edebiyat ise tekiller alanında iş görür, bireyleri ve onların yaşam öykülerini anlatır. Söz konusu olan insanlık değil, şu ya da bu kişidir artık. Tekil kişiliklerin yaşayışından hareketle bir insanlık anlayışına doğru uzanmaya çalıştığında felsefileşmeye de başlar ve bu pek çok sanat eserinin yazgısıdır. Dostoyevski, *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'u anlatır, ancak bunu yaparken hangi nedenle ve amaçla olursa olsun öldürmenin meşru olup olamayacağını, iyinin ve kötünün kaynağını, suçu ve cezayı da tartışır. Bu anlamda, bir sanat eserinde felsefe ve sanat bir arada bulunur. Sanat eserini tümden felsefeden ayırmak mümkün değildir. Bir sanat eserinin temellendiği sorun alanı, felsefi bir açılıma sahip olabilir. Sanat yapıtında ortaya çıkan duyarlık ve sezgi, felsefi bir içerikle ortaya çıkabilir. Onların ortak sorun alanları da vardır; zira "sanat ve felsefe insanın varoluş sorunlarına ilişkin temel kaygılarda birleşirler."[3] Bununla birlikte bir edebiyat eserinde felsefe ve sanat dengesini iyi kurabilmek de her zaman önemlidir; zira kimi durumda onlar arasında bir ters orantı da vardır; eserin sanatsal değeri öne çıktığında felsefi, felsefi değeri öne çıktığında da sanatsal

[*] *Mahalle Mektebi Dergisi*, yıl: 2012, sayı: 7-8, s. 52-55.

[1] Ernest Renan, *Bilimin Geleceği*, çav. Ziya İhsan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1965, s. 13.

[2] Martin Heidegger, *Was ist das – die Philosophie?,* Verlag Günther Neske Pfullungen, Tübingen, 1956, s. 30.

[3] Antony Palmer, "Philosophy and Literature", *Philosophy 65*, 1990, s. 155-161.

değeri düşebilir. Önemli olan, felsefeyi eserin ruhuna sindirebilmektir. Kuşkusuz bu da sanatsal bir yaratıcılığı ve ustalığı gerektirir.

Edebiyat, felsefeyi özele indirgeyip somutlaştırabilir, felsefenin kavramsal yapısını çözünmeye uğratabilir. Buna örnek olarak Sartre'ı verebiliriz. Onun romanları felsefesinin örneklenmesi gibidir adeta. Onlara baktığımız zaman teori ile pratik, felsefe ile varoluş arasındaki yolun açık olduğunu görürüz. Edebiyat, felsefenin soyutlama yaptığı alanda bulunur ve soyutlamaya gitmeden varoluşu betimlemesiyle felsefeden ayrılır. Varoluş alanında bir tutarlılık ve bütünlük görülmeyebilir. Felsefe ise soyutlamalar yoluyla kurama giden yolda kavramsal bir yapı kurarken, tutarlılık ve bütünlük fikrini elden bırakmaz. Sanatta ise yaşamın çok yönlülüğünün, çeşitliliğinin, çelişkilerinin, sevinç ve ıstıraplarının izdüşümü vardır. Felsefe bize çelişkilerden arınmış, yaşamın gürültü patırtısından uzak bir sistem, edebiyat ise acısıyla tatlısıyla, sevinci ve ıstırabıyla varoluş evreninin kendisini sunar.

Felsefe yargılara varır. Soruları, açıklamaları, kıyaslamaları, çıkarımları hep bir yargıya ulaşmak içindir. Edebiyatta ise bir yargıya ulaşma çabası söz konusu değildir. O, yaşamın tekil formlarından hareketle belirli yargılara ulaşmaya çalıştığında felsefeleşir, ya da siyasi ve ideolojik mesajların taşıyıcısı haline gelir, gittikçe sanatsal değerini yitirir. Edebiyat önermelerden, kendisine doğru ya da yanlış diyebileceğimiz hükümlerden oluşmaz. Ona ancak hoş, güzel ya da çirkin diyebiliriz. Bu yargıyı yazar değil, okuyucu verir. Sanatın güzelliği, hakikat arayışından kaynaklanmaz, ifade gücünden, kurgu biçiminden kaynaklanır. Sanatı sanat yapan şey, bir hakikat arayışı içinde olması değil, varoluştaki hüzün ve sevinç gibi duyguları yansıtması, bir varoluş durumunu tasvir etmesi, bunu yaparken felsefi ve bilimsel değil de ele aldığı konunun ruhuna uygun bir dil kullanmasıdır. Biz sanat eserinde varoluşu yazarın penceresinden seyrederiz. Gören bizizdir, ancak pencere ve sahne sanatçıya aittir. Yine de "gören göz" olarak, "görme"nin tüm öznel yanlarını eylemimize katarız, anlarken kendi bakışımızla anlarız, hissederken kendi bakışımızla hissederiz.

Yukarıda değindiğimiz gibi felsefe ve edebiyat arasında bir akrabalık vardır. Edebiyat, felsefeye diğer sanat dallarından daha yakındır. Bunun nedeni, her ikisinin de dilde ve dil ile varlık kazanıyor oluşudur. Sözgelimi, bir ressam renklerle, bir müzisyen seslerle sanatını icra ederken edebiyatçı tıpkı filozof gibi sözcüklere sarılır, sanatının yapısını dil üzerinden kurar. Dilde, bir tüp boyadan, bir ses tonundan, bir mermer parçasından daha fazla bir şey vardır. Dil bizzat anlamı olan ve anlamı oluşturan bir şeydir, hatta anlamın kendisidir. Bir tüp boya, bir taş, bir ses, kendi başına anlama sahip değildir. Onlar ancak işlendikten ve sanatçının bilincinden çıktıktan sonra sanatsal değere kavuşurlar. Sözcüklerde ise biz onları alıp bir şiirde, bir öyküde kullanmadan önce de bir anlam ve çağrışım zenginliği vardır. Sözcükler bu haliyle, yerinden fırlamaya hazır güçlü atlar gibidir. Edebiyatçı, sanatını bu anlam dolu formlara dayanarak icra eder. Onunla aynı yazgıyı paylaşan bir başka kişi de filozoftur. Onların dili kullanış biçimleri, daha ilk andan itibaren kendilerini ayıran, yaptıkları işin doğasını oluşturan özelliklere sahiptir. Edebiyatın dili, yaşanan dildir, hayatın içindeki dildir, hayatı konuşan dildir. Felsefe ise bu dili kavramsallaştırır; onları tanımlayarak varoluş bağlamından çekip çıkarır, yaşam elbisesinden soyar. İmgelem ırmağının düşsel renklerinden arındırır. Açık seçik olmaları için çaba harcar. Edebiyatçı dile ve dilin mevcut anlamına yaslanarak sanatını icra etmeye çalışırken, filozof ele aldığı sözcükleri tanımlayıp, onlara yeni anlamlar yükler, onları diğerlerinden ayırarak işe başlar. Filozofun yaptığı bir dil işçiliğidir. Kelimeleri tanımlar, ölçer, biçer. Edebiyatçı sözcükleri tanımlamaz, sözcüklerin anlam ve gerçeklik değerleri arasındaki ilişkiyi araştırmaz. Edebiyatçı, sözcüklerin ne olduğunu irdelemeye çalışmaz, onları bir duyguyu, bir hadiseyi, bir yaşantıyı anlatabilmek için araç olarak kullanır.

Heidegger, Andre Gide'den bir alıntı yapar: 'En güzel duyguların bile felsefede sesi duyulmaz. Duygular, söylendiği gibi, irrasyonel şeylerdir. Buna karşılık felsefe sadece aklî bir

şey değil, aklın (*Ratio*) biricik kılavuzudur da" der.[4] Ama şu da söylenebilir: Felsefeyi üretebilmek ve kavrayabilmek için de kimi zaman şairce bir duyarlığa sahip olmak da gerekir. Sadece felsefe okuyucuları değil, felsefeyi üreten kişiler olarak filozoflar da hayal ve imge gücü oranında güçlü felsefe sistemleri ortaya koyabilirler. Sözgelimi Platon'un devasa felsefe sistemi, felsefi bir dehanın olduğu kadar sanatsal bir yaratıcılığın da ürünüymüş gibi görünür. Çağdaş felsefeye doğru geldiğimizde Kierkegaard'un, Nietzsche'nin, Heidegger'in felsefi algılayış biçimlerinin, sanatsal ve edebi bir algılayış tarzıyla kaynaşmış olduğu görülür. Aynı durum edebiyattan felsefeye doğru da kurulabilir. Kimileri için Shakespeare bir filozoftur; kimileri için Dostoyevski herkesten daha çok hak eder bu unvanı. Ama şunu da söylemek gerekir: Sadece Mevlâna ve Yûnus'un şiirlerinde değil, atasözlerimizi, türkülerimizi üreten, Nasreddin Hoca'yı asırlarca hafızasında yaşatan halkın bilincinde de vardır bir derin bilgelik. Hayal gücü, sanatsal ve edebi yeti, felsefeden önce gidip etrafı kolaçan eden, geriden gelenlere zemin hazırlayan bir öncü kuvvet gibidir.

***

Ne söylediğimiz önemlidir, ama nasıl söylediğimiz de önemlidir. Nasıl söylediğimiz konusu, çağımızda felsefe ve edebiyat arasında ortak bir çalışma alanı oluşturmuş gibi görünmektedir. Bu alanda filozofların, akademisyenlerin ve edebiyatçıların kader birliği ettiği yazılı bir birikim ortaya çıkmıştır. Her romancı, her öykücü, yazmadan önce niçin o şekilde yazdığı konusunda düşünme gereği de hissetmiştir. Bu da edebiyata, bilimden dine, felsefeden politikaya kadar geniş bir bakış açısı kazandırmıştır. Edebiyattaki akım ve yönelimler, yalnız sanat anlayışlarını değil, beraberinde felsefi arka planı olan bir dünya görüşünü, bir varoluş tutumunu da yansıtırlar. Felsefe akımları da kendi görüşleri çerçevesinde bir estetik tutum ortaya koyarlar. Çağdaş edebiyat çözümlemeleri, Freud'dan Foucault'ya, Nietzsche'den Derrida'ya, Heidegger'den Adorno'ya pek çok filozoftan katkılar almıştır.

Bütün bunların sonucunda denilebilir ki, yirminci yüzyıl, felsefe ve edebiyat arsında sıcak ilişkilerin kurulduğu bir dönem olmuştur. Bunun nedeni yalnız felsefenin edebiyat üzerindeki yönlendirici ve belirleyici etkisi değil, edebiyatın da giderek felsefe içinde bir söylem biçimi olarak görülmesidir. Varoluşçulukta filozof ve romancı, filozof ve şair, filozof ve denemecinin aynı kişilikte bütünleştiğine tanık oluruz. Bu durum, yeni bir söylem biçimi oluşturma çabası olabileceği gibi, farklı sorunları ele alma konusunda felsefenin yetersizliğinden de kaynaklanıyor olabilir.[5] Sözgelimi Kierkegaard, felsefi söylemin varoluşu ele almadaki yetersizliğini gördüğünden, hemen her eserinde farklı bir söylem biçimi denemiş, bu da felsefeyi edebiyata yaklaştırmış, böylece, "varoluş kavramı" edebiyat ve felsefe arasında bir ortak alan oluşturmuştur.

Kültürümüz açısından, edebiyat ve felsefe arasındaki ilişki ilgi çekicidir. Bizde felsefe ve düşünce hareketleri, genellikle edebiyat mahreçli olmuştur; görüşler, felsefi olsun ya da olmasın, çoğunlukla kültür ve edebiyat dergileri aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Bir edebiyat dergisi, aynı zamanda bir düşünce ve dünya görüşünün taşıyıcılığını da yapmıştır. "Dergi" ve "yayım" gibi sözcükler, modern döneme ilişkin kavramlar olarak görülebilir; ancak geriye doğru gittiğimizde, düşüncenin aktarıcısının yine edebi dil olduğunu görürüz. Bu aktarım araçlarının başında şiir gelir. Şiirle, bir dünya görüşü de sunulmuştur. Buna halk edebiyatına ait söylenceleri, türküleri, atasözlerini de kattığımızda, edebiyatın bir hikmet içeriği ile ortaya çıktığını görürüz. Kültürümüz açısından, edebiyat ve felsefe arasındaki ilişkinin belirgin karakteri, edebiyatın felsefenin görevini, kısmen de olsa yüklenmiş olmasıdır. Edebiyat

[4] Martin Heidegger, *Was ist das – die Philosophie*, s. 4.

[5] Antony Palmer, "Philosophy and Literature", s. 166.

geleneği güçlü bir toplum olmamıza karşın felsefe dil ve kültürü açısından aynı şeyi söyleyemeyiz. Yine de felsefe ve edebiyat arasında bir yol oluşturmak, bu ikisi arasındaki ilişkiyi farklı bir bakış açısıyla yeniden tesis etmek önemlidir. Zira köylerinde bile divan sahibi şairlerin bulunduğu bir kültür coğrafyasının insanları olarak edebiyat eserlerinin içindeki felsefe ve felsefe eserlerinin içindeki edebiyatı keşfettiğimizde sadece felsefe ve edebiyat arasındaki ilişkiyi aydınlatmış olmaz, kendimizce bir düşünme yolu da keşfetmiş oluruz. Felsefe ve edebiyat arasındaki ilişkiyi bu açıdan da önemsemek gerekir. Zira orada bir imkân, bir damar ve kaynak vardır. Bizde edebiyat düşünceyi de üretmiş; bu nedenle edebiyat ürünü aynı zamanda bir düşünce eseri, bir fikir işçiliği olarak da ortaya çıkmıştır.

***

İnsan içinde yer aldığı hayatı ve dünyayı sadece yaşamakla kalmayıp onu düşünce ve duygu planında yeniden üreten bir varlıktır da. Bu üretim onun en ayırıcı vasfını oluşturur. O, acıyı, hüznü, sevinci yaşamakla kalmaz dile de getirir, görünür ve algılanır da kılar. Bu şekilde yaşam dünyasında onlara yeni varoluş alanları da açar. Bilim, felsefe ve sanat birer ifade biçimidir. İnsan aklı ile bilim ve felsefeyi, duygu ve hayal yetileri ile de sanatı ve edebiyatı oluşturur. Bunlar farklı alanlarda iş gören ifade imkânları olsalar da sonuçta insan varoluşunun bütünlüğü içinde ortaya çıkarlar ve bu bütünlüğün izini taşırlar. Zira bilme de, anlama da, hayal kurma da, insani bütünlük içinde ortaya çıkan özelliklerdir. Öte yandan şu da bir gerçektir: Nasıl ki tek tip felsefe yapma tarzı yoksa edebiyatta da tek tip söylem biçimi yoktur. Her filozof, her edebiyatçı kendi tarzını ve yolunu buldukça büyük filozof ve büyük sanatçı olmanın yolunu da tutar. Bilim, felsefe ve sanat birer ifade biçimidir. İnsan aklı ile bilim ve felsefeyi, duygu ve hayalleri ile de sanatı ve edebiyatı oluşturmuştur. Bunlar farklı alanlarda iş gören ifade imkânları olsalar da sonuçta insan varoluşunun bütünlüğü içinde ortaya çıkar ve bu bütünlüğün izlerini taşırlar. Felsefe ve edebiyat arasındaki ilişkinin doğasını şu şekilde özetleyebiliriz: Felsefe ve edebiyat, birbirinin karşısında değil yanında, hatta birbirinin içinde bulunur.